

**ՍԵՌԱԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ. ԲՈՆԻ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՈՐՊԵՍ ՄԱՐԴԿՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Լեդիպա Գոդյան

Պատմության ընթացքում զինված բախումները մշտապես ուղեկցվել են սեռական բռնություններով: Սակայն, չնայած լայնամասշտաբ կիրառմանը, սեռական բռնությունները միայն վերջերս են համապատասխան ուշադրության արժանացել միջազգային քրեական իրավունքի կողմից և ճանաչվել որպես պատերազմի գործիք:

1990-ականներին միջազգային քրեական դատարանների ստեղծումը մեծապես նպաստեց սեռական բռնությունների քրեականացմանը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, պատերազմական հանցագործությունների և ցեղասպանությունների համատեքստում: Անդրադառնալով սեռական բռնությունների քրեականացման պատմությանը՝ այս հոդվածը ներկայացնում է բռնի ամուսնություններ հասկացությունը՝ որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, որը միջազգային քրեական իրավունքի թատերաբեմում հայտնվեց Սիեռա Լեոնեի քաղաքացիական պատերազմից հետո, չնայած դրա վերաբերյալ բազմաթիվ վկայություններ կան նաև Հայոց ցեղասպանության տարիներին:

Բանալի բառեր. սեռական բռնություններ, բռնի ամուսնություններ, միջազգային քրեական իրավունք, միջազգային քրեական դատարաններ, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ, պատերազմական հանցագործություններ, ցեղասպանություն, Նյուրնբերգի և Տոկիոյի դատարանները, նախկին Հարավսլավիայի գործով միջազգային քրեական դատարան, Ռուանդայի գործով միջազգային դատարան, Սիեռա Լեոնեի գործով հատուկ դատարան:

Ներածություն

Սեռական բռնությունները մշտապես եղել և մնում են ռազմական գործողությունների անբաժան մաս: Սակայն չնայած տարածվածությանը՝ սեռական բռնությունները միայն վերջերս են միջազգային իրավունքի կողմից արժանացել համապատասխան ուշադրության:

Պատմության ընթացքում կանանց հանդեպ սեռական բռնությունները երկար ժամանակ դիտարկվել են որպես ռազմական քաղաքականության մաս, իսկ կանայք դիտվել են որպես հաղթողի պարգևավճար կամ խթան կոմիտե տղամարդկանց համար¹: Չնայած սեռական բռնության հանցագործություններն իրականացվում էին հիմնականում կանանց հանդեպ², սակայն դրանք համարվում էին ուղղված տղամարդկանց դեմ՝ ընդգծելով այն հանգամանքը, որ կանայք համարվում էին տղամարդկանց սեփականությունը:

Սեռական բռնությունների հանդեպ վերաբերմունքը փոխվեց 1990-ական թթ., երբ փոխվեցին դրանց կիրառության ձևերը՝ ռազմական հակամարտությունների ժամա-

1 Eboe-Osui Ch., *International Law and Sexual Violence in Armed Conflict*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2012, p. 221.

2 Միջազգային քրեական իրավունքը ճանաչում է, որ տղամարդիկ նույնպես սեռական բռնությունների գոհ կարող են դառնալ, սակայն կանայք անհամեմատ ավելի հաճախ են թիրախավորվում:

նակ ստանալով ինստիտուցիոնալ բնույթ, մասնավորապես՝ սեռական բռնությունները սկսեցին օգտագործվել որպես պատերազմի գործիք, թշնամուն հաղթելու ռազմավարություն, ինչը տեղի ունեցավ 1990-ականներին Ռ-ուանդայում³:

Հասկանալու համար կանանց դեմ ուղղված սեռական բռնությունների կիրառման փոփոխության համատեքստը՝ պետք է կարևորել այն դերը, որ կինն ունի հասարակության մեջ: Բացի կին, մայր և ընտանիքի համար հոգացող լինելուց, կինը համարվում է նաև տվյալ «խմբի» սովորույթների և ավանդույթների պահպանման պատասխանատուն և ամենակարևորը՝ «խմբի» շարունակականության ապահովողը: Փաստորեն, բացի խմբի կենսունակության ֆիզիկական ապահովումից, կնոջ դերը կարևորվում է նաև խմբի հոգևոր կենսունակության պահպանման գործում, ինչի արդյունքում կնոջ սեռականությունը (gender) քաղաքական կարևորություն է ստանում ռազմական հակամարտությունների ժամանակ⁴:

Միաժամանակ՝ սեռական բռնությունների միջոցով կանանց թիրախավորումն ունենում է նաև շարունակական երկարատև ազդեցություն անգամ ռազմական հակամարտություններից հետո: «Ամոթի» զգացողությունը երկար ժամանակ ուղեկցում է ոչ միայն սեռական բռնությունների ենթարկված զոհին, այլ նաև նրա ընտանիքին և մտերիմներին, ինչը կարող է հանգեցնել հասարակությունից վերջիններիս մեկուսացման, սահմանափակել կամ բացառել զոհի հետագա ամուսնության, երեխա ունենալու հնարավորությունները և այլն: Արդյունքում, ինչպես զոհի, այնպես էլ ռճրագործի համար պատերազմը չի ավարտվում ռազմական գործողությունների ավարտով:

Սեռական բռնությունների քրեականացման պատմությունից

Աննա Մարի դը Բրաուերն առանձնացնում է սեռական բռնությունների միջազգային քրեականացման չորս փուլ. 1) հնագույն ժամանակներից մինչև Երկրորդ համաշխարհային պատերազմը, 2) Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից մինչև Նյուրնբերգի և Տոկիոյի դատարանները 3) նախկին Հարավսլավիայի և Ռ-ուանդայի գործով միջազգային քրեական դատարանների ստեղծումը 1990-ականներին և 4) 1998 թ. Միջազգային քրեական դատարանի ստեղծումը⁵:

Չանդրադառնալով մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմը տեղի ունեցած զարգացումներին, որոնք, ըստ էության, էական չէին⁶, կանգ առնենք Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո տեղի ունեցած զարգացումների վրա: Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո սկսվեց շարժում՝ պատերազմի ընթացքում կատարված վայրագությունների քննության պահանջով: Դաշնակից տերությունները

3 *Prosecutor v. Akayesu*, ICTR-96-4-T, Trial Chamber Judgment, 2 September 1998, para. 10.3.1.

4 Jurasz O., “About justice that is yet to come: a few remarks about the International pursuit of post-conflict gender justice,” *Journal of Gender Studies*, 24 (1) (2015), pp. 56-69.

5 Anne-Marie de Brouwer, *Supranational Criminal Prosecution of Sexual Violence: The ICC and the Practice of the ICTY and the ICTR*, Antwerp – Oxford: Intersentia, 2015, p. 4.

6 Նույն տեղում:

ստեղծեցին Պատերազմի հեղինակների պատասխանատվության և պատժի իրականացման հանձնաժողով (Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties)⁷ պատերազմի օրենքների խախտումները քննելու նպատակով: Այն հանցագործությունները, որոնք քննվելու էին հանձնաժողովի կողմից, ընդգրկում էին նաև բռնաբարությունները (rape) և բռնի մարմնավաճառության նպատակով կանանց և աղջիկների առևանգումը (abduction of women and girls for the purpose of enforced prostitution)⁷: Սակայն հետպատերազմական բարդ իրավիճակում և պետությունների միջև ծագած հետագա անհամաձայնությունների հետևանքով պատերազմական հանցագործությունների հետագա քննություն տեղի չի ունենում: Որոշակի զարգացումներ եղան նաև Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ Օսմանյան կայսրության կողմից հայ բնակչության հանդեպ իրականացված ոճրագործությունները մատնանշելու և պատասխանատվություն միջազգային պատասխանատվության ենթարկելու ուղղությամբ, որոնք, սակայն, նույնպես մնում են թղթի վրա: Առաջին անգամ միջազգային քրեական իրավունքի պատմության մեջ շրջանառվում է «մարդկության և քաղաքակրթության դեմ ուղղված հանցագործություններ» եզրույթը և խոսվում Օսմանյան կայսրության կառավարության անդամներին միջազգային պատասխանատվության ենթարկելու մասին⁸, ինչպես նաև Սևրի պայմանագրի 230-րդ հոդվածով նախատեսվում է ստեղծել միջազգային դատարան՝ պատերազմի ընթացքում զանգվածային սպանությունների հեղինակներին պատասխանատվության ենթարկելու նպատակով⁹: Ենթադրվում էր, որ ստեղծվելու դեպքում միջազգային դատարանը քննելու էր նաև վերոնշյալ Հանձնաժողովի կողմից մատնանշված սեռական բռնությունները, որոնք իրականացվել էին նաև հայերի հանդեպ¹⁰:

Հատկանշական է, որ հայերի հանդեպ սեռական հանցագործությունների, մասնավորապես բռնաբարությունների և բռնի ամուսնությունների վերաբերյալ լսումներ եղան նաև Ստամբուլի դատավարությունների ժամանակ¹¹:

Մերօրյա միջազգային քրեական իրավունքն անսխալաբար զարգացում ապրեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Նյուրնբերգի և Տոկիոյի դատարանների միջոցով: Չնայած սեռական բնույթի հանցագործությունները բավական

7 “Commission on the Responsibility of the Authors of the War and on Enforcement of Penalties,” *The American Journal of International Law* 14 (1/2) (1920), pp. 95-154.

8 McCormack T., “Selective reaction to atrocity: war crimes and the development of international criminal law,” *Albany Law School* 60 (3) (1997), p. 52.

9 The Treaty of Peace Between The Allied And Associated Powers And Turkey Signed At Sèvres August 10, 1920 - <http://www.hri.org/docs/sevres/part7.html> (դիտվել է՝ 28.10.2017):

10 Derderian K., “Common Fate, Different Experience: Gender-Specific Aspects of the Armenian Genocide, 1915-1917,” *Holocaust and Genocide Studies* 19(1) (2005), pp. 1-25.

11 Մանրամասն տե՛ս Dadrian V. and Akçam T., *Judgment at Istanbul: The Armenian Genocide Trials*, New York-Oxford: Berghahn, 2011, նաև՝ Անույան Մ., *Երիտթուրքերի 1919-1921 թթ. դատավարությունների վավերագրերը ըստ օսմանյան մամուլի*, Երևան, Էդիթ Պրինտ, 2011: Անույան Մ., *Ճանաչում և դատապարտում. երիտթուրքերի դատավարությունները (1919-1921 թթ. և 1926 թ.)*, Երևան, Կոլլաժ, 2013:

տարածված էին Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ, երկու դատարանների կանոնադրությունները որևէ հոդված չէին պարունակում նմանատիպ հանցագործությունների վերաբերյալ:

Միջազգային մարդասիրական իրավունքն ընդհանուր (նախատեսված բոլոր քաղաքացիական անձանց համար) և առանձնահատուկ (նախատեսված միայն կանանց համար՝ ելնելով այն հանգամանքից, որ ռազմական գործողությունները յուրահատուկ ազդեցություն ունեն կանանց վրա) պաշտպանություն է տրամադրում կանանց ռազմական հակամարտությունների ժամանակ:

1949 թ. Ժնևի IV կոնվենցիայում պատմության մեջ առաջին անգամ հատուկ կետ է մտցվում կանանց վերաբերյալ. «Կանայք պետք է առանձնահատուկ պաշտպանված լինեն իրենց համբավի դեմ ուղղված հարձակումներից, հատկապես բռնաբարությունից, բռնի մարմնավաճառությունից կամ անբարո գործողություններից»¹²: Ժնևի IV կոնվենցիայի այս հոդվածը մեծ ազդեցություն ունեցավ սեռական բնույթի հանցագործությունների քրեականացման վրա, քանի որ հետագայում նախկին Հարավսլավիայի գործով միջազգային քրեական դատարանը (ՀՄԲԴ) և Ռուսնդայի գործով միջազգային դատարանը (ՌՄԲԴ) մեծապես հիմնվեցին այս հոդվածի վրա՝ սեռական բռնությունների քրեականացման համար¹³:

Դատարանները մատնանշում էին, որ սեռական բռնությունները նաև Ժնևի կոնվենցիաների կոպիտ խախտում են¹⁴:

Միաժամանակ փոխվեցին նաև որոշ մոտեցումներ. եթե Ժնևի կոնվենցիան սեռական բռնությունները դիտում էր անձի արժանապատվության դեմ իրականացված ոճիր, ապա հետագայում այս մոտեցումը փոխվում է, և այսօր սեռական բռնությունները համարվում են պատժելի, քանի որ ոտնահարում են անձի սեռական անկախությունը/ինքնիշխանությունը (sexual autonomy).

Թեև Ցեղասպանության կանխարգելման և պատժի մասին կոնվենցիան սեռական բռնությունների վերաբերյալ որևէ հոդված չի պարունակում, սակայն միջազգային քրեական իրավունքի զարգացումը նախադեպային իրավունքի միջոցով արդեն իսկ լայնացրել է ցեղասպանական համարվող գործողությունների շարքը՝ ներառելով, օրինակ, բռնաբարությունները, եթե ուղղված են ռասայական, էթնիկ, ազգային կամ կրոնական խմբի մասնակի կամ ամբողջական ոչնչացմանը¹⁵:

12 1949 թ. Ժնևի IV կոնվենցիա, հոդված 27:

13 Security Council Resolution 955, Establishment of the International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) and adoption of the Statute of the Tribunal, UN Doc. S/RES/955, 8 November 1994, article 4 and Secretary-General Report, Statute of the International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991, UN Doc. S/25704, annex, 1993, article 2.

14 Cole A., "International Criminal Law and Sexual Violence: An Overview," In *Rethinking Rape Law: International and Comparative Perspectives*, edited by C. McGlynn and V. E. Munro, New York: Routledge, 2010, pp. 47-60.

15 *Prosecutor v. Akayesu*, ICTR-96-4-T, Trial Chamber Judgment, 2 September 1998: Մանրամասների համար տե՛ս Reid-Cunningham, A. R., "Rape as a Weapon of Genocide," *Genocide Studies and Prevention: An International Journal* 3 (3) (2008), pp. 279-296.

1990-ականներին ստեղծված միջազգային քրեական դատարանները կարևոր քայլեր իրականացրին սեռական բռնությունների սահմանման և հանցագործների պատժելու ուղղությամբ: Սեռական բռնությունների քրեականացման ուղղությամբ հատկապես կարևոր ներդրում ունեցան Նախկին Հարավսլավիայի և Ռուանդայի գործով միջազգային քրեական դատարանները: ՌՄՔԴ կանոնադրությամբ դատարանի իրավասության մեջ էր մտնում նաև բռնաբարությունների և սեռական բռնությունների քննությունը¹⁶, իսկ ՀՄՔԴ կանոնադրությամբ բռնաբարությունը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործության հոդվածի ենթակետ էր¹⁷:

Նախկին Հարավսլավիայի գործով միջազգային քրեական դատարանը (ՀՄՔԴ) առաջինն էր, որ որոշակի կապ ընդգծեց ցեղասպանության և սեռական բռնությունների միջև: Միջազգային դատարանը ցույց տվեց, որ սեռական բռնությունները շատ տարածված են ռազմական գործողությունների ժամանակ, և որ դրանք պետք է դառնան միջազգային հանցագործությունների տարր: ՀՄՔԴ ճանաչեց բռնաբարությունը որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն՝ բռնաբարությունն ու սեռական բռնությունները դիտարկելով այլ հանցագործությունների համատեքստում, այդ թվում նաև՝ կտտանքների (torture)¹⁸, ստրկացման (enslavement)¹⁹ և հալածանքների (persecution)²⁰:

Միջազգային քրեական իրավունքում սեռական հանցագործությունների քրեականացման հետագա զարգացումը կապված է Ռուանդայի գործով դատարանի հետ, որը մի շարք հեղափոխական որոշումներ ընդունեց ցեղասպանական սեռական բռնությունների վերաբերյալ: ՌՄՔԴ-ն նպաստեց բռնաբարության սահմանման հետագա զարգացմանը՝ հանելով ուժի կամ ուժի սպառնալիքի պահանջը և ընդգծելով ստիպողականության հանգամանքը²¹: Սակայն Դատարանն ավելի խորը գնաց և ճանաչեց բռնաբարությունը՝ որպես ցեղասպանական գործողություն Ռուանդայում «խմբի անդամներին լուրջ մարմնական կամ մտավոր վնաս հասցնելու» ենթակետի տակ²²: Այսպիսով, սեռական բռնությունները կարող են կիրառվել խմբի ոչնչացման համար, և չնայած ցեղասպանությունը հանցագործություն է՝ ուղղված հավաքականության դեմ, իսկ սեռական բռնությունները՝ անհատի, սակայն նման գործողություն-

16 ՌՄՔԴ կանոնադրություն - http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/legal-library/941108_res955_en.pdf (դիտվել է՝ 28.10.2017)

17 ՀՄՔԴ կանոնադրություն - http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (դիտվել է՝ 29.10.2017)

18 Բռնաբարությունը՝ որպես անձի արժանապատվության հանդեպ բռնություն:

19 Կանանց՝ տներում պահելը և պարբերաբար բռնաբարելը՝ ստիպելով նաև կատարել տնային գործեր: Ստրկացման հիմնական տարրը սեփականության իրավունքն էր կանանց հանդեպ:

20 Հետապնդումները ենթադրում են խտրականության հիմքի վրա իրավունքների մերժում, ներառյալ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների խտրական իրականացում, ինչպիսին են սեռական բռնությունները: *Prosecutor v. Kvočka et. al*, IT-98-30/1-T, Trial Chamber Decision, 2 November, 2001, para 186.

21 *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*, 1998, para. 598, 688.

22 Նույն տեղում, para. 688.

ները դատարանի կողմից ճանաչվեցին խմբի ոչնչացման միջոց՝ կանանց թիրախավորելու և այդ կերպ տվյալ խումբը ոչնչացնելու միտումով²³:

Սեռական բռնությունների վերաբերյալ ՀՄ-ԲԴ և ՌՄ-ԲԴ նախադեպային իրավունքը հաստատում է, որ սեռական բռնությունները չեն սահմանափակվում միայն ֆիզիկական կապ ենթադրող գործողություններով: Ստիպողական մերկությունը ճանաչվել է սեռական բռնության հանցագործություն, քանի որ պարունակում է «սեռական բնույթի ոտնձգություն՝ ուղղված անհատի ֆիզիկական և բարոյական միասնությանը՝ ստիպողականության, ուժի սպառնալիքի կամ վախեցնելու միջոցով, ինչը նվաստացնում կամ ստորացնում է անհատի արժանապատվությունը»²⁴: Այս սահմանման համաձայն՝ դեհումանիզացման այլ ձևերը ևս, ինչպիսիք են բանավոր վիրավորանքը և սպառնալիքները, ինչպես նաև ընտանիքի անդամների կամ ընկերոջ հանդեպ սեռական բռնությանն ակնատես լինելու պարտադրանքը նույնպես կարող են որակվել որպես սեռական բռնության ձև: ՌՄ-ԲԴ-ն մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն է որակել նաև կանանց բռնի մերկացումը և հասարակության մեջ ստիպողաբար քայլելը²⁵, ինչպես նաև վարժություններ կատարելը²⁶:

Հետևելով Ակայեսուի գործով Ռուանդայի դատարանի որոշմանը՝ 1998 թ. հիմնված Միջազգային քրեական դատարանն իր Կանոնադրության հանցագործությունների տարրերի մեջ ավելացրեց հղում, որով «լուրջ ֆիզիկական կամ մտավոր վնաս» կարող են լինել նաև կտտանքները, բռնաբարությունը, սեռական բռնությունը, ոչ մարդկային կամ ստորացնող, նվաստացնող վերաբերմունքը²⁷: Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրությունն ակնհայտ թվարկում է նաև սեռական բռնությունների որոշ տեսակներ՝ բռնաբարություն, սեռական ստրկություն, ստիպողական մարմնավաճառություն, ստիպողական հղիացում և ստիպողական ստերջացում²⁸: Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրությունը դատարանին ակնհայտ իրավասություն է տալիս սեռական բնույթի գործողությունների հանդեպ՝ մարդկության դեմ ուղղված (բռնաբարություն, սեռական ստրկացում, հարկադրված մարմնավաճառություն, ստիպողական հղիացում, ստիպողական ստերջացում, կամ համապատասխան լրջության այլ սեռական բնույթի հանցագործություններ)²⁹ և պատերազմական հանցագործությունների շրջանակներում (բռնաբարություն, սեռական ստրկացում, հարկադրված մարմնավաճառություն, հղիացում, բռնի ստերջացում կամ սեռական բնույթի այլ հանցագործություններ, որոնք Ժնևի կոնվենցիաների լրջագույն խախտում են)³⁰:

23 Նույն տեղում, para. 731.

24 *Prosecutor vs. Furundža*, ICTY, 1997, para. 186.

25 *Prosecutor vs. Akayesu* (ITCT-96-4-T), Judgment, Trial Chamber, 2 September 1998, para. 697.

26 Նույն տեղում:

27 Միացյալ ազգերի կազմակերպություն, Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրություն, հոդված 6(b)-1, հղում 3:

28 Միջազգային քրեական դատարանի կանոնադրություն:

29 Նույն տեղում, հոդված 7(1)(g):

30 Նույն տեղում, հոդված 8(2)(b)(xxii) և 8(2)(e)(vi):

Այսպիսով, այս զարգացումները ոչ միայն փոխեցին այն կարծիքը, որ սեռական բռնությունները պատերազմի անխուսափելի արգասիք են, այլև հաստատեցին հակառակ պնդումը, որ սեռական բռնությունները կարող են որակվել նաև որպես գեղասպանություն՝ խմբին ոչնչացնելու մտադրությամբ:

Քոնի ամուսնությունները միջազգային քրեական իրավունքում. Սիեռա Լեոնեի օրինակը

Սիեռա Լեոնեի քաղաքացիական պատերազմից հետո (1991-2002) միջազգային քրեական իրավունքում սկսեց շրջանառվել մի երևույթ, որը նոր էր իրավունքի, բայց ոչ պատմության համար: Այդ երևույթը պայմանավորված էր ապստամբ զինվորականների հետ կանանց բռնի/ստիպողական ամուսնություններով³¹: Սիեռա Լեոնեի քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում հազարավոր կանայք և աղջիկներ առևանգվում են ռազմական ուժերի ներկայացուցիչների կողմից և բռնությամբ ամուսնացնում ապստամբների հետ, որոնք շատ հաճախ բավական վտանգավոր էին, իսկ առևանգված աղջիկների տարիքը հասնում էր տասի: Նրանք, ովքեր փորձում էին կանխել կանանց և աղջիկների առևանգումը, սպանվում էին³²: Աղջիկներին և կանանց տանելուց հետո ապստամբները հայտարարում էին, որ առևանգվածն իր կինն է, որից հետո վերջինս ստիպված էր ապրել նրա հետ՝ ենթարկվելով տնային և սեռական ստրկության³³: Փաստորեն առևանգվածները դե ֆակտո ամուսնական հարաբերությունների մեջ էին: Կանայք ենթարկվում էին մշտական բռնաբարությունների, սեռական և այլ բռնությունների, ստիպված էին լինում մասնակցել ռազմական գործողությունների, հղիանում էին և ստիպված էին լինում լույս աշխարհ բերել կամ սպանել դեռևս չծնված իրենց երեխաներին³⁴: Միաժամանակ կանայք ապրում էին վախի, հոգեբանական ճնշումների, սպանվելու մշտական վտանգի մեջ, քանի որ շատ հաճախ ապստամբները փոխարինում էին իրենց կանանց նորերով: Քանի որ բռնի ամուսնությունների պրակտիկան շատ տարածված էր Սիեռա Լեոնեի քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ, փախուստի դեպքում կանայք ամենայն հավանականությամբ կարող էին դառնալ այլ ապստամբների սեփականությունը: Հետևաբար՝ որևէ մեկի հետ մնալն, ամենաանվտանգ տարբերակն էր համարվում, քանի որ որոշակի պաշտպանություն էր ապահովում կանանց և աղջիկների համար³⁵:

31 Toy-Cronin Bridgette A., “What is Forced Marriage? Towards a Definition of Forced Marriage as a Crime Against Humanity”, *Columbia Journal of Gender and Law* 19 (2) (2010), p. 557.

32 “We’ll Kill You If You Cry: Sexual Violence in the Sierra Leone Conflict”, *Human Rights Watch* 15 (1) (2003), pp. 75.

33 Նույն տեղում, էջ 42:

34 Coulter Ch., *Bush Wives and Girl Soldiers. Women’s Lives through War and Peace in Sierra Leone*, 1st edition, London: Cornell University Press, 2009, p. 289.

35 Մանրամասների համար տե՛ս “We’ll Kill You If You Cry: Sexual Violence in the Sierra Leone Conflict.”

Քաղաքացիական պատերազմից հետո Սիեռա Լեոնեի գործով ստեղծված հատուկ դատարանը³⁶ (Special Court on Sierra Leone) պատմության մեջ առաջին անգամ անդրադարձավ բռնի ամուսնությանը՝ այն որակելով որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն:

Ամուսնության վավերականացման համար համաձայնության սկզբունքն արտահայտված է մարդու իրավունքների վերաբերյալ մի շարք փաստաթղթերում³⁷: Սակայն ակնհայտ է, որ այն, ինչ տեղի է ունենում բռնի ամուսնությունների դեպքում, հեռու է որևէ համաձայնության սկզբունքից: Միաժամանակ բռնի ամուսնությունների համատեքստում «ամուսինը» դիտվում է որպես ոճրագործ, իսկ նրա կատարած գործողությունը կամ նպատակ է հետապնդում ամբողջությամբ, կամ մասնակիորեն ոչնչացնելու կրոնական, ռասայական, էթնիկ կամ ազգային որևէ խմբի (ցեղասպանություն), կամ տվյալ գործողությունը լայնամասշտաբ կամ համակարգված հարձակման մաս է (մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն), կամ որևէ կապ կա տվյալ գործողության և ռազմական գործողության միջև (պատերազմական հանցագործություններ):

Սիեռա-Լեոնեի գործով հատուկ Վերաքննիչ դատարանը պատմական նախադեպային որոշում կայացրեց Չինված ուժերի հեղափոխական խորհրդի գործով՝ ճանաչելով բռնի ամուսնությունները որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների առանձին կատեգորիա³⁸՝ բեկանելով առաջին ատյանի դատարանի որոշումը, որով վերջինս հրաժարվել էր բռնի ամուսնությունները դիտել որպես առանձին հանցագործություն և դրանք համարել էր որպես սեռական ստրկության ձև:

Սակայն նախ անդրադառնանք առաջին ատյանի դատարանի քննությանը: Այս գործով առաջին ատյանի դատարանն առաջին անգամ քննարկում և ճանաչում է բռնի ամուսնության հանցագործությունը միջազգային մակարդակի վրա³⁹: Հենվելով սեռական ստրկացման հանցագործության տարրերի վրա՝ առաջին ատյանի դատարանը որոշում է, որ բռնի ամուսնությունը սեռական ստրկացման ձև է, քանի որ.

ա) ոճրագործը մեկ կամ մի քանի անձանց նկատմամբ ունի որոշակի կամ ամբողջական սեփականության իրավունք, ինչպիսիք են գնելու, վաճառելու, վարձակալելու կամ փոխանակելու այդ անձին կամ անձանց, կամ սահմանափակում է նրանց ազատությունը,

36 Սիեռա Լեոնեի գործով հատուկ դատարանը կամ Սիեռա Լեոնեի տրիբունալը ստեղծվել է 2002 թ. Միացյալ ազգերի կազմակերպության և Սիեռա Լեոնեի կառավարության կողմից՝ դատական կարգով քննության ենթարկելու համար այն անձանց, ովքեր մեծ պատասխանատվություն էին կրում Սիեռա Լեոնեում 1996 թ. հետո և Սիեռա Լեոնեի քաղաքացիական պատերազմի ընթացքում միջազգային հումանիտար իրավունքի և Սիեռա Լեոնեի օրենսդրության լրջագույն խախտումների համար:

37 Օրինակ, տե՛ս International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) Article 16, կամ Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women (CEDAW) Article 23.

38 *Prosecutor vs. Brima, Kamara, and Kanu* (SCSL-04-16-T), Judgment, Appeals Chamber, 22 February 2008 (hereinafter AFRC Appeals Judgment).

39 Jain N., "Forced Marriage as a Crime against Humanity Problems of Definition and Prosecution," *Journal of International Criminal Justice* 6 (2008), pp. 1013-1032.

բ) ոճրագործն այդ անձի կամ անձանց հանդեպ իրականացնում է սեռական բնույթի մեկ կամ մի քանի գործողություն,

գ) ոճրագործը նշված գործողություններն իրականացնում է սեռական ստրկացման նպատակով կամ հիմնավոր տեղեկություն (reasonable knowledge) ունի, որ իր գործողությունները կհանգեցնեն սեռական ստրկացման:

Ըստ դատարանի՝ ապստամբների և նրանց այսպես կոչված կանանց միջև առկա են սեփականության հարաբերություններ, և քանի որ ապստամբները վերահսկողություն ունեն իրենց այսպես կոչված կանանց սեռականության, տեղաշարժման և աշխատանքի վրա, այդպիսով սահմանափակում են նրանց ազատությունը⁴⁰: Իսկ «կին» բառի կիրառումը որևէ ամուսնական հարաբերություն չի ենթադրում փոխադարձ կապերով և պարտավորություններով, այլ բնորոշվում է միայն գոհի հանդեպ ոճրագործի սեփականության իրավունքը, որը թեև սովորաբար բացառիկ էր, բայց ոճրագործի ցանկությամբ կարող էր փոխանցվել մեկ այլ անձի⁴¹: Կանայք ևս իրենց ամուսնացած չէին համարում և հակամարտության դադարից հետո սովորաբար լքում էին իրենց «ամուսիններին»⁴²:

Դատավոր Սերբոֆինդեն իր կարծիքում (Separate Concurring Opinion) առավել խորը վերլուծության է ենթարկում բռնի ամուսնության երևույթը, չնայած համաձայն էր առաջին ատյանի դատարանի որոշման հետ, որ բռնի ամուսնությունը սեռական ստրկության ձև է: Նա մասնավորապես մատնանշում է, որ կանայք և աղջիկները բռնի առևանգվում էին և իրենց կամքին հակառակ պահվում իրենց «ամուսինների տանը»՝ ստիպված լինելով մատուցել սեռական ծառայություններ, իրականացնել ամուսնական այլ պարտականություններ (եփել, մաքրել, լվանալ և այլն)՝ առանց որևէ պաշտպանության, հենվելով ապստամբների գթասրտության վրա: «Կանայք» կարող էին ամեն պահի լքվել և ապրում էին սպանվելու մշտական սպառնալիքի տակ⁴³: «Կին» պիտակը կիրառվում էր գոհերին հոգեբանորեն ճնշման ենթարկելու նպատակով, քանի որ «կնոջ» կարգավիճակում նրանք չէին կարող մերժել իրենց «ամուսիններին» ցանկությունները, ինչպես նաև պարտավոր էին սեր և հավատարմություն ցուցաբերել նրանց նկատմամբ: «Կին» պիտակն ընդգծում էր ապստամբների սեփականության իրավունքը կանանց նկատմամբ, ներառյալ նրանց սեռականությունը⁴⁴:

Դատավոր Դոհերտին իր մասնակի դեմ (Partly Dissenting Opinion) կարծիքում անդրադառնում է սեռական ստրկության և բռնի ամուսնությունների միջև առկա տարբերություններին: Նա մասնավորապես ընդգծում է, որ բռնի ամուսնությունների դեպքում ամուսնական հարաբերությունների հաստատումը տեղի է ունե-

40 *AFRC Trial Judgment*, para. 711.

41 Նույն տեղում:

42 Նույն տեղում, para. 712.

43 Նույն տեղում:

44 Նույն տեղում, para 13, 14.

նում ուժի սպառնալիքով կամ ուժով՝ առանց կնոջ համաձայնության: Միաժամանակ բռնությամբ ամուսնական հարաբերությունների պարտավորեցումը ներառում է հարկադիր աշխատանք (տնային, դաշտային և այլն), ստրկական կարգավիճակ և փախուստի անհնարինություն: Դատավորն իր կարծիքի մեջ խոսում է նաև բռնի ամուսնությունների մեկ այլ առանձնահատկության և հետևանքի՝ հասարակության կողմից այս կանանց և աղջիկների հանդեպ խտրականության և վերախնսեցրվելու դժվարությունների մասին⁴⁵:

Բռնի ամուսնությունները, ըստ Դոհերտիի, պատճառում են հոգեկան և բարոյական վնաս. «կին» պիտակը հոգեբանական տառապանքներ է պատճառում կնոջը, ինչը որոշ դեպքերում կարող է հասցնել ընտանիքի և հասարակության կողմից պիտակավորման և մերժման⁴⁶: Միաժամանակ երկարատև հոգեբանական տառապանքները կարող են բացասաբար անդրադառնալ գոհի՝ հասարակության մեջ վերախնսեցրվելու կարողության վրա⁴⁷: Հետևաբար՝ բռնի ամուսնությունները գոհին հասցնում են մեծ տառապանքներ, լուրջ ֆիզիկական կամ մտավոր վնասներ, դրանք այնքան լուրջ են (grave), որ կարող են որակվել որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ: Այս կարծիքն իր պաշտպանությունն է գտնում վերաքննիչ դատարանում: Դատարանը հստակ տարբերակում է բռնի ամուսնությունը և սեռական ստրկությունը՝ ընդունելով, որ բռնի ամուսնությունը պարունակում է սեռական ստրկությունը որոշ տարրեր, ինչպիսիք են առանց համաձայնության սեռական հարաբերությունները և ազատության սահմանափակումը: Միևնույն ժամանակ դատարանն առանձնացնում է բռնի ամուսնության հետևյալ տարբերությունները. բռնի ամուսնական միություն, որը հանգեցնում է ուժեղ ֆիզիկական և հոգեկան տանջանքների, «զույգերի» միջև բացառիկության հարաբերություններ և ամուսնական կապի պայմանավորվածությունը խախտելու համար հնարավոր կարգապահական հետևանքներ⁴⁸: Սա ենթադրում է, որ, ի տարբերություն սեռական ստրկության, բռնի ամուսնությունները հիմնականում սեռական հանցագործություններ չեն⁴⁹:

Դատարանը որպես եզրակացություն նշում է. «Սիեռա Լեոնեի հակամարտության համատեքստում բռնի ամուսնությունը նկարագրվում է որպես մի իրավիճակ, երբ ոճրագործն իր խոսքերով կամ վարքով, կամ նրանցից մեկի միջոցով, ում գործողությունների համար ինքը պատասխանատու է, ստիպում է մարդուն ուժով, ուժի սպառնալիքով կամ հարկադրանքով հանդես գալու որպես ամուսնական զուգընկեր, ինչը վերջինիս համար առաջացնում է ծանր տառապանքներ կամ ֆիզիկական, մտավոր կամ հոգեբանական վնաս»⁵⁰: Դատարանն այն կարծիքին է, որ բռնի ամուսնու-

45 *AFRC Trial Judgment*, Partly Dissenting Opinion of Justice Doherty, para. 16.

46 Նույն տեղում, para 52-53.

47 Նույն տեղում, para. 48, 51.

48 *AFRC Appeals Judgment*, para. 195.

49 Նույն տեղում:

50 Նույն տեղում, para. 196: Si'u uulu' Gekker E., "Rape, Sexual Slavery, and Forced Marriage at the

թյունները ծանր ֆիզիկական վնաս են հասցնում զոհին և հանգեցնում երկարատև բարոյական և հոգեբանական տանջանքների, հետևաբար՝ բռնի ամուսնություններն այնքան ծանր են, որքան մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները (բռնի ամուսնությունները նաև ներառում են դրանցից ոմանք), ինչպիսիք են ստրկացումը, բռնաբարությունը և կտտանքները⁵¹: Այսպիսով, դատարանն առանձնացրեց բռնի ամուսնության հանցագործության հետևյալ տարրերը (elements of crime)՝ ուժով, ուժի սպառնալիքով կամ բռնությամբ ստիպելը, ամուսնական կապը, զոհի մեծ տառապանքները կամ մտավոր և հոգեբանական վնասը:

Հատկանշական է, սակայն, որ միջազգային քրեական դատարանը *Կատանգայի* գործով իր որոշման մեջ չհետևեց Սիեռա Լեոնեի գործով հատուկ դատարանի վճռին և բռնի ամուսնությունները դիտարկեց որպես սեռական ստրկացման յուրահատուկ ձև⁵²:

Չնայած միջազգային քրեական իրավունքում բռնի ամուսնությունների նախադեպերի սակավությանը բռնի ամուսնությունների լայն տարածման մասին տեղեկություններ կան ինչպես հին ժամանակներում, ինչի վառ օրինակը Հայոց ցեղասպանության ժամանակ երևույթի աննախադեպ տարածվածությունն ու նախակազմակերպվածությունն էր, այնպես էլ մեր օրերում՝ Ռուանդայում⁵³, Ուգանդայում⁵⁴, Իրաքում⁵⁵ և այլուր:

International Criminal Court: How *Katanga* Utilizes a Ten-Year-Old Rule but Overlooks New Jurisprudence,” *Hastings Women’s Law Journal* 25 (1) (2013), pp. 105-134.

51 *AFRC Appeals Judgment* para. 196, 200-201.

52 *Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui*, ICC-01/04-01/07, Decision on Confirmation of Charges, 30 September 2008, para. 430.

53 Amnesty International, “Rwanda: ‘Marked for Death’, Rape Survivors Living with HIV/AIDS in Rwanda,” AI-Index AFR 47/007/2004, 6 April 2004; Human Rights Watch, “Shattered Lives: Sexual Violence During the Rwandan Genocide and its Aftermath,” HRW Index 2084, 1 September 1996.

54 Amnesty International, “Breaking God’s Commands’: The Destruction of Childhood by the Lord’s Resistance Army,” AI-Index AFR 59/001/1997, 18 September 1997.

55 “In Iraq: Forced marriage, Conversion for Yezidis” - <https://www.hrw.org/news/2014/10/11/iraq-forced-marriage-conversion-yezidis> (նիսիվել է՝ 24.12.2017); The Guardian, *Boko Haram abductees tell of forced marriage, rape, torture and abuse*, 27/10 2014 (10/3 2015) -<http://www.theguardian.com/world/2014/oct/27/boko-haram-forced-marriage-rape-torture-abuse-hrwreport> (նիսիվել է՝ 25.12.2017); *Iraq: ISIS Escapees Describe Systematic Rape*, *Human Rights Watch*, 15/4 2015 (15/4 2015) - <http://www.hrw.org/news/2015/04/14/iraq-isis-escapees-describe-systematic-rape> (նիսիվել է՝ 24.12.2017):

SEXUAL VIOLENCE IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: FORCED MARRIAGES AS CRIMES AGAINST HUMANITY

Edita Gzoyan

SUMMARY

Sexual violence has always been an integral part of armed conflicts throughout the history. However, despite its widespread usage only recently sexual violence has gained necessary attention in international law and was recognized as a tool of war and not a necessary byproduct of armed conflicts.

The establishment of international criminal tribunals in 1990s and the International Criminal Court greatly contributed to the criminalization of sexual violence during crimes against humanity, war crimes and genocides. While discussing the development of international law on sexual violence, this article concentrated on the concept of forced marriages as a crime against humanity that emerged after the conflict in Sierra Leone, although its origins can be traced back to 1915 Armenian Genocide.

Key Words: sexual violence, forced marriages, international criminal law, international criminal tribunals, crimes against humanity, war crimes, genocide, Nurnberg and Tokyo Tribunals, International Criminal Tribunal for Rwanda, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Special Court for Sierra Leone, International Criminal Court.

СЕКСУАЛЬНОЕ НАСИЛИЕ В МЕЖДУНАРОДНОМ КРИМИНАЛЬНОМ ПРАВЕ: НАСИЛЬСТВЕННЫЕ БРАКИ КАК ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Эдита Гзоян

РЕЗЮМЕ

На протяжении всей истории человечества сексуальное насилие всегда было неотъемлемой частью вооружённых конфликтов. Однако, несмотря на распространённое применение, только недавно сексуальное насилие вошло в сферу международного права и было признано инструментом войны, а не неизбежным продуктом вооружённых конфликтов.

Учреждение международных криминальных трибуналов в 90-е годы 20-го века и Международного уголовного суда во многом способствовали криминализации сексуального насилия во время преступлений против человечества, военных преступлений и геноцидов. Рассматривая историю криминализации сексуального насилия, в статье анализируется понятие насильственного брака как преступления против человечества,

которое возникло после конфликта в Сьерра-Леоне, хотя его истоки проявляются со времени Геноцида армян 1915 года.

Ключевые слова: сексуальное насилие, насильственные браки, международное уголовное право, международные уголовные суды, преступления против человечества, военные преступления, геноцид, суды Нюрнберга и Токио, Международный уголовный трибунал по бывшей Югославии, Международный уголовный трибунал по Руанде, Специальный суд по Сьерра-Леоне, Международный уголовный трибунал.